

ISSN 1829-2003

ՎԱՐԶԻԿ



ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԵՄԲՏԱՐԱԳԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆ ԱՐԽԻՏԵԿՏՈՐԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆԻ ՀԻՄՆԱԴՐԱՍ
RESEARCH ON ARMENIAN ARCHITECTURE

VARDZK
DUTY OF SOUL

N 21

2025



Բաֆֆի Քորթոշյան
ԱՐԱՍՈ ԳՅՈՒՂԻ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐԸ



էջ 1

Սաթենիկ Խուրշուդյան
ՎԻՍԱԳՐԵՐՆ «ԱԿՕՍ»-Ի ԷԶԵՐՈՒՄ



էջ 27

Բաֆֆի Քորթոշյան
ԽՆՁՈՐԵՍԿԻ ՍՔ. ՀՈՒԹՍԻՄԵ ԵԿԵՂԵՑՈՒ
ԱՎԱՆԴԱՏԱՆ ԲԵՐՃԱՊԱՏԿԵՐՆԵՐՆ ՈՒ ԲԵՐՃԱԳՐԵՐԸ



էջ 35

Աշոտ Հակոբյան
ՆՊԱՏ ԼԵՈՒՆ ԳԱԳԱԹԻ ՎԱՆՔԸ



էջ 39

Էմմա Արրահամյան
ՃԱԿՈՒՈՒ



էջ 45

Աշոտ Հակոբյան
ՓՐԿՎԱԾ ՄԱՍՈՒՆՔՆԵՐ ՍԱԼՆԱՊԱՏԻ ՍՔ. ԳՐԻԳՈՐ ՎԱՆՔԻՑ



էջ 61

Էմմա Արրահամյան
ՎԱՆԻ ՏԻՐԱՄԱՅՐ ՍՔ. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԶԱՆԳԸ



էջ 63

Բաֆֆի Քորթոշյան
ԵԶՆԱԳՈՍԵՐՑԻ ՄԵԼԻՔ ՄԻՐԶԱԽԱՆԻ
ՆՈՐԱՀԱՅՏ ՏԱՊԱՆԱԲԱՐԸ

էջ 64



N 21

2025

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱԶՄ

EDITORIAL BOARD

ԷՄՄԱ ԱՐՐԱՀԱՄՅԱՆ

EMMA ABRAHAMIAN

ՐԱՖԻ ԲՈՐԹՈՇՅԱՆ

RAFFI KORTOSHIAN

ՀԱՍՄԻԿ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

HASMIK HOVHANNISSIAN

ՀԱՄԱԿԱՐԳԶԱՅԻՆ ՁԵՎԱԿՈՐՈՂՆԵՐ

ԱՐՄԵՆ ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ

ԼԻԱՆԱ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ-ԲՈՐԹՈՇՅԱՆ

Designers

ARMEN GEVORGIAN

LIANA

HOVHANNISSIAN-KORTOSHIAN

ԼՐԱՏՎԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՐՈՒԹՅՈՒՆ ԻՐԱՎԱՆՍՆՈՂ
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ
ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՂ ՀԻՄՆԱԴՐԱՄ

RESEARCH ON ARMENIAN
ARCHITECTURE FOUNDATION
Engaged in Informational Activity

ՎԿԱՅԱԿԱՆ N 03U089223

ՏՐԿԱԾ 13.10.2010

Certificate No. 03U089223

Given 13.10.2010

ՀԱՄԱՐԻ ԹՈՂԱՐԿՄԱՆ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՈՒ
ՐԱՖԻ ԲՈՐԹՈՇՅԱՆ

Responsible for this issue
RAFFI KORTOSHIAN

ԵՐԵՎԱՆ, ՆԻԿՈԼ ԴՈՒՄԱՆ 16/1

Nikol Duman 16/1, Yerevan, RA

raa-am.org

armenianarchitecture.org

artsakhmonuments.org

✉ raayer@sci.am, raatransfer@yahoo.com

Հայկական ճարտարապետություն
Facebook ուսումնասիրող հիմնադրամ RAA Foundation
☎ 010 52 15 25

© ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ
ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՂ ՀԻՄՆԱԴՐԱՄ

© Research on Armenian Architecture Foundation

ԾԱԿՈՒՌԻ

Էմմա Աբրահամյան



ԾԱԿՈՒՌԻ. գյուղը հյուսիս-արևմուտքից (լուս.՝ Ս. Սարգսյանի, 2017 թ.)

Տեղադրություն. գտնվում է Արցախի Հանրապետության շրջանում (պատմ. 'Գիզակ գավառ') համանուն քաղաքից 6,6 կմ հյուսիս-արևմուտք: Ծովի մակերևույթից ունի 855 մ միջին բարձրություն:

ԺԹ դարի կեսերին Սարգիս արքեպիսկոպոսը գյուղին առնչվող նկարագրականում նշում է. «...վայելուչ է դիրքն և զարդարեալ հովանատը ծառովք»¹:

Անվանում. հայտնի է նաև Ծագոռ, Ծըկոռե, Ձկորի անվանաձևերով:

Բնիկներից ավանդված պատմական հայկական անվանումը հիշողությունից ջնջելու նպատակով 2020 թ. նոյեմբերի 20-ին Ադրբեյջանի Սիլլի Մեջլիսի որոշմամբ վերանվանվել է Հյունարի:

Պատմություն. Ծակուռիում և նրա սահմաններում պահպանված նյութական մշակույթի հուշարձանները փաստում են, որ հայոց կյանքն այստեղ

սկիզբ է առել դեռևս դարեր առաջ, սակայն գրավոր աղբյուրներն այդ մասին վկայում են միայն ԺԹ դարից ի վեր: Ժամանակագրորեն նշում ենք այդ վկայությունները:

Հայտնի է, որ գյուղը Ծակուռի ձևով հիշվում է 1822 թ. Երուսաղեմի Սբ. Հակոբյանց վանքի նվիրակներից մեկի ստեղծած «Հաշուետումար նուիրակութեան 1818-1826 թթ.» ձեռագիր մատյանում՝ որպես վանքին 1 թուման նվիրած բնակավայր²:

ԺԹ դ. Ծակուռին պատկանում էր կալվածատեր Սիրգաբեգյանցին³:

1917 թ. հոկտեմբերի 26-ին գյուղը հիշվում է Ծակուռցի Արտեմ Գրիգորյանցի թալանվելու դեպքի առնչությամբ. «...առազակը ճանապարհին հանդի-

1 **Ջալալեանց Ս.**, Գանապարհորդություն ի Մեծն Հայաստան, հ. Բ, Թիֆլիս, 1858, էջ 261:

2 **Մաղաչյան Ա.**, Արցախի բնակավայրերն ըստ Երուսաղեմի Ս. Հակոբյանց վանքի նվիրակի հաշվետումարի, «Բանբեր Մատենադարանի», 2023, № 35, էջ 263:

3 **Ջալալեանց Ս.**, նշվ. աշխ., հ. Բ, էջ 262:

պում է Ծակոնի գիւղացի զինուոր Արտեմ Գրիգորեանցին, որից ...խլում է մի սուր և 50 ր. փող...»⁴:

1923 թ. Ծակուռի մտնում էր Լեռնային Ղարաբաղի Ինքնավար շրջանի Շուշիի գավառի Տողի հասարակության մեջ⁵:

1927 թ. Ալեքսանդր Չիլինգարյանը Ծակուռիի Լենկոներինությունից բջիջին մեկ տարի ժամանակով նվիրում է «Խորհրդային Հայաստան» և «Կոմունիստ» թերթերը⁶, իսկ Մանավազ Ստեփանյանն էլ՝ բազմաթիվ գրքեր⁷:

1930 թ. գյուղի «Ապագա» կոլխոզի նախագահն էր Պավել Հայրապետյանը⁸, իսկ 1932 թ.-ից մինչև 1933 թ. աշունը՝ Ալեքսան Չիլինգարյանը⁹: Նրան հաջորդում է Իվան Չիլինգարյանը¹⁰:

1941-45 թթ. Մեծ հայրենականում մասնակցում են նաև բազմաթիվ ծակուռեցիներ: Չոփում են 46-ը, որոնց անուններն արձանագրվել են նրանց հիշատակը հավերժացնող հուշարձանի ճակատին (Բենիկ Ավշարի Ամիրջանյան, Արմենակ Ա. Ամիրջանյան, Արտաշ Իվանի Բաբայան, Բախշի Թևատրոս Բաբայաններ, Արտաշ Իվանի Գրիգորյան, Համբարձում և Շահեն Համբարձումի Թոխունցներ, Մադաթ Բախշիի և Հմայակ Իվանի Խաչատրյաններ, Աշոտ Օհանի, Ռուբեն և Միշա Ավագումի, Գրիգորի, Աշոտ և Վահան Հայրապետյաններ, Հայկ Ալեքսանի Հարությունյան, Բեհրուզ և Գուրգեն Հակոբի, Հրանտիկ Հայրյաններ, Բախշի Հակոբյան, Արմավել Մուխանի և Ալավերդի Մուսայելյաններ, Մամիկոն Միրզայան, Սուրեն Մարտիրոսյան, Իսակ և Աշոտ Վանեսի Մելքունյաններ, Գուրգեն Ալեքսանի և Աստվածատուր Չիլինգարյաններ, Մեխակ, Ռաֆիկ և Նիկոլայ Պետրոսյաններ, Կոլյա Սեդրակի Պողոսյան, Անդրոն և Արմավել Բաբասիի և Միշա Մանանյաններ, Գևորգ Լևոնի, Հմայակ և Բենիկ Իվանի, Սեդրակ, Միշա և Գուլում Հայրապետի և Սեդրակ Ստեփանյաններ, Շմավոն Բախշիի Օհանյան)¹¹:

4 **Գիւղացի**, Տեղեկություններ գաւառից, «Մշակ», 1917, № 247, 18 նոյեմբերի, էջ 3-4:

5 Կանոնադրություն Լեռնային Ղարաբաղի շրջանային խորհուրդների համագումարի և գործադիր կոմիտեի մասին, Բագու, 1923, էջ 4:

6 «Խորհրդային Ղարաբաղ», 1927, № 20, 14 մայիսի, էջ 4:

7 «Խորհրդային Ղարաբաղ», 1927, № 25, 25 հունիսի, էջ 4:

8 **Կոլխոզնիկ Միքայել**, Աշնանացանի պլանը գերակատարեցինք, «Խորհրդային Ղարաբաղ», 1930, № 50, 3 դեկտեմբերի, էջ 3: Ի դեպ, կոլխոզը կազմավորվել էր 1929 թ. (**Ճաղարյան Պ.**, Ծակուռի գյուղի կոլխոզի հաղթանակներից, «Խորհրդային Ղարաբաղ», 1933, № 100, 8 մայիսի, էջ 3):

9 **Բրիգադիր՝ Շումանյան**, «Հարսանիքում ենք, ժամանակ չունենք», «Խորհրդային Ղարաբաղ», 1932, № 103, 9 հուլիսի, էջ 3: Նաև՝ «Խորհրդային Ղարաբաղ», 1933, № 220, 11 հոկտեմբերի, էջ 4:

10 **Ծակուռեցի**, Ծակուռի գյուղի կոլխոզն աշխատում է նոր եռանդով, «Խորհրդային Ղարաբաղ», 1933, № 228, 23 հոկտեմբերի, էջ 1:

11 **Բարսեղյան Ս.**, Արցախ-Ղարաբաղը Մեծ Հայրենականում (1941-1945 թթ.), Ստեփանակերտ, 2015, էջ 347-348:



Արցախյան առաջին ազատամարտի հերոսներին հավերժացնող խաչքար-հուշարձանը (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի (ՀՃՈՒԲ), 2002 թ.)

Հակառակ Մեծ հայրենականից հետո ստեղծված դժվարությունների, այնուամենայնիվ, գյուղն ընդհանուր առմամբ շարունակել է բարգավաճել և ապրել աշխույժ կյանքով:

Արցախյան առաջին ազատամարտի (1988-1994 թթ.) ժամանակ՝ 1989 թ., Ա. Խաչատրյանի գլխավորությամբ Ծակուռիում ևս ստեղծվում է կամավորական ջոկատ, որը, համագործակցելով շրջանի ինքնապաշտպանական այլ ջոկատների հետ, մասնակցում է հայրենի գյուղի, Հաղորդի տարբեր բնակավայրերի ինքնապաշտպանական, ինչպես նաև Քարվաճառի, Դուբաթուրի, Ֆիզուլիի, Ջաբրայիլի ազատագրական մարտերին¹²: Ցավոք սրտի, զոհվում են ազատամարտիկներ Կամո Յուրիկի Հակոբյանը (16.09.1962–21.12.1993, Բոյուք Բահմանլու, Ֆիզուլիի շրջան), Աշոտ Սուրենի Մելքունյանը (01.10.1959–03.02.1994, «Աղբուռուն» տեղամաս, Աղդամի շրջան), Գուրգեն Խորենի Չիլինգարյանը (23.02.1957–28.09.1992, Լաչինի շրջան)¹³:

Նշենք, որ ծակուռեցի ազատամարտիկների հիշատակն էր հավերժացնում երախտապարտ հա-

12 Ղարաբաղյան ազատագրական պատերազմ. 1988-1994: Հանրագիտարան, Երևան, 2004, էջ 273:

13 Նշվ. աշխ., էջ 782, 814, 832:

Հայտնի է, որ ԺԹ դարի կեսերին գյուղում բնակվում էին նաև Ղարաբաղից և մոտակա Պտկաթաղ գյուղից փոխադրված հայերը¹⁷:

Ինչ վերաբերում է բնակչության թվաքանակին, ապա տարբեր տարիների մարդահամարների արդյունքների համադրումը ցույց է տալիս, որ 1880-ական թթ.-ից բնակչության թվաքանակն աստիճանաբար աճել է՝ ամենաբարձր ցուցանիշն արձանագրելով 1933 թ.:

տարեթիվ	տուն	արական	իգական	միասին
1841 ¹⁸	13	26	20	46
1851 ¹⁹	40			
1876 ²⁰				187
1884 ²¹	20			
1886 ²²	36	135	134	269
1889 ²³	40	140	128	268
1893 ²⁴	34	132	92	224
1897 ²⁵	35			
1901 ²⁶		165	121	276
1908 ²⁷				353
1909 ²⁸		208	164	372
1912 ²⁹		212	181	393
1914 ³⁰				244
1922 ³¹	60	210	190	400
1926 ³²	77			398
1927 ³³	77			
1933 ³⁴	83	226	210	436

17 Բարխուտարեանց Մ., Արցախ, Բագու, 1895, էջ 72:

18 ՀԱԳ, ֆ. 56, ց. 1, գ. 305, ք. 46:

19 Վաւերագրեր հայ եկեղեցու պատմութեան, գիրք Թ՝ (այսուհետ՝ ՎՀԵՊ, համապատասխան գրքով), Հայ առաքելական եկեղեցու Արցախի թեմը (1813-1933 թթ.), կազմ.՝ Մ. Բենքուղան, Երևան, 2001, էջ 207: Ի դեպ, այս թվաքանակի մեջ ներառված է նաև հարևան Մահմեդաձոր, Ջրակույս և Հողեր գյուղերի բնակչության թվաքանակը:

20 ՀԱԳ, ֆ. 56, ց. 1, գ. 6775, ք. 112-113:

21 Հայկունի, Ուղեգնացական ակնարկներ, «Մեղու Հայաստանի», 1884, № 89, 15 նոյեմբերի, էջ 1: Նաև նույնի՝ Ուղեգնացական ակնարկներ, Երևան, 2010, էջ 88:

22 Свод статистических данных извлеченных из посемейных списков населения Кавказа. Тифлис, 1888. С. 176-177.

23 Բարխուտարեանց Մ., նշվ. աշխ., էջ 73: Ըստ դիվանական վավերագրերից մեկի (ՀԱԳ, ֆ. 56, ց. 1, գ. 8583, ք. 42-43)՝ նույն թվականին գյուղն ուներ 234 բնակիչ (123-ը՝ ար., 111-ը՝ իգ.):

24 ՎՀԵՊ, հ. Բ, Հայ առաքելական եկեղեցու Արցախի թեմը (1649-1917 թթ.), կազմ.՝ Գ. Ավագյան, գլխ. խմբ.՝ Ա. Վիրաբյան, Երևան, 2017, էջ 330:

25 Ա.Գօ, Հայ-թուրքական ընդհարումը Կովկասում (1905-1906 թթ.), Երևան, 1906, էջ 172:

26 ՀԱԳ, ֆ. 56, ց. 14, գ. 205, ք. 238-239:

27 Кавказский календарь на 1910 г. Тифлис, 1909. С. 403.

28 ՀԱԳ, ֆ. 56, ց. 18, գ. 764, ք. 239-240:

29 ՀԱԳ, ֆ. 56, ց. 1, գ. 11608, ք. 327 շրջ.-328:

30 Кавказский календарь на 1915 г. Тифлис, 1914. С. 200.

31 ՀԱԳ, ֆ. 57, ց. 3, գ. 492, ք. 1-2: Տե՛ս նաև ՎՀԵՊ, գիրք Թ՝, էջ 759:

32 Մուր., Կյանքը Ծակոռում, «Մտորհրդային Ղարաբաղ», 1926, № 5, 31 հունվարի, էջ 4:

33 Մանավազ, Ամիրաժեշտ է ունենալ կոպտերատիվի բաժանմունք, «Մտորհրդային Ղարաբաղ», 1927, № 13, 2 ապրիլի, էջ 3:

34 Административное деление АССР. Баку, 1933, С. 112.

1958 ³⁵	66	
1974 ³⁶		153
1987 ³⁷	50	115
2002 ³⁸	32	106
2005 ³⁹		99
2010 ⁴⁰	28	101
2018 ⁴¹	31	110

Հավելենք, որ բնակիչներին տրվել էր «Ծըրտօտ ճուվարան»⁴² ծուկուովըլեցեթյ» մականունը⁴³:

Տնտեսություն. Հնայած այն հանգամանքին, որ գյուղը սակավահող էր, այնուամենայնիվ, բնակիչները հիմնականում զբաղվում էին հողագործությամբ և այգեգործությամբ⁴⁴:

Ծակուռին նաև արցախյան գորգագործական կենտրոններից էր: Հայտնի են ԺԹ դարում և Ի դարասկզբին ստեղծված «Ծաղկագորգ» և «Որտան-Դիզակ» տեսակի գորգերը և այլն⁴⁵:

Գյուղում կար մետաքսի գործարան, որի տերը Գրիգոր Շահնագարյանն էր: Ի դեպ, մինչև 1910 թվականն աշխատում էին նաև ջրակուցիները: Գործարանատիրոջ մահվանից հետո այն այլևս չի գործում, իսկ աշխատուժը տեղափոխվում է Տող գյուղի մետաքսի գործարան⁴⁶:

1930-ական թթ. սկզբներին գյուղում կառուցվում են շենքեր կոմիսիոնրի գործարանի և դարբնոցի համար⁴⁷:

Կրթություն. Ծակուռին դպրոց չի ունեցել ո՛չ նախախորհրդային տարիներին և ո՛չ էլ դրանից հե-

35 Պողոսյան Ա., Հաղորդի բարբառը. տեղագրություն և վիճակագրություն, «Հաղորդի բառ ու բան», աշխատասիրությամբ և խմբագրությամբ Արմեն Մարգարյանի, Երևան, 2023, էջ 39:

36 Մանուկյան Մ., Արցախի (Լեռնային Ղարաբաղ) Հանրապետության շրջանները, քաղաքները, գյուղերը, Երևան, 2019, էջ 192:

37 Մեղրույան Մ., Լեռնային Ղարաբաղ, Երևան, 1990, էջ 273:

38 Ըստ տեղում արված մեր հարցումների:

39 Մանուկյան Մ., նշվ. աշխ., նույն տեղում:

40 Նույն տեղում:

41 Բալայան Վ., նշվ. աշխ., էջ 214:

42 Դարման կամ միրգ տեղափոխելու համար գործածվող մեծ կողով (Մարգարյան Ա., Արցախի ժողովրդագիտություն. բանահյուսություն, հ. 2, Ստեփանակերտ, 2022, էջ 645):

43 Մարգարյան Ա., Արցախի բանահյուսությունը, Երևան, 2015, էջ 606: Նաև նույնի՝ Արցախի բանահյուսությանը, Ստեփանակերտ, 2009, էջ 151:

44 Մուր., նշվ. հոդվ., «Մտորհրդային Ղարաբաղ», 1926, № 5, 31 հունվարի, էջ 4:

45 Նշենք, որ ԺԹ դ. կեսերին Ծակուռիում գործված «Ծաղկագորգ»-ը Շուշիի գորգերի թանգարանի հիմնադիր Վարդան Ասճատրյանի շնորհիվ արժեքավոր այլ նմուշների հետ 2020 թ. հայ-ադրբեջանական 44-օրյա պատերազմի ժամանակ՝ նույնների 1-ին, Շուշիի գրավումից մի քանի օր առաջ տարհանվել է և փոխադրվել Երևան: 2021 թ. ցուցադրվել է Ալ. Թամանյանի անվան ճարտարապետության թանգարանինստիտուտում: Որտան-Դիզակ գորգի մասին տե՛ս Թափիյան Վ., Արցախի տոհմագորգերը, Երևան, 2004, թիվ 164:

46 Մ. Ի. (Միմոն Բշխանյան), Ջրակույսի գիտի իրականութիւնից, «Ղարաբաղ», 1912, № 60, 16 օգոստոսի, էջ 3:

47 Գաղաղայան Պ., Ծակուռի գյուղի կոլխոզի հաղթանակներից, «Մտորհրդային Ղարաբաղ», 1933, № 100, 8 մայիսի, էջ 3:



Գորգերի նմուշներ Շակրտչից՝ Արև-ծիլ, Որոտան-Դիզակ և Ծաղկագորգ (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2002 թ., արտատպ.՝ Թափեկյան Վ., Արցախի տոհմագորգերը, Երևան, 2004, համար 164 և համացանցից)



Մր. Աստվածածին եկեղեցին հարավ-արևմուտքից և արևմուտքից (լուս.՝ Մ. Կարապետյանի, 2002 թ. և Բ. Ջորջոշյանի (ՀՃՈՒԲ), 2011 թ.)

տո⁴⁸, օրինակ, 1920-ական թթ.⁴⁹, սակայն դպրոցական շենք կառուցելու նպատակով 1926 թ. ֆոնդ էին

ստեղծել: Նույն թվականին գյուղում գործում էր անգրագիտության վերացման ընկերություն⁵⁰:

Վերոնշյալ խնդրին էր ուղղված նաև 1931 թ. Ծակուռիում բացված երկու լիկկայանների գործունեությունը⁵¹:

48 Չնայած վերնասացյալին, ըստ լրատվական տեղեկություններից մեկի, 1957/58 ուստարում գյուղում գործել է դպրոց՝ ցածր առաջադիմությամբ (Մարդանյան Գ., Դպրոցները պատրաստ են նոր ուսումնական տարվան, «Խորհրդային Ղարաբաղ», 1958, № 67, 30 օգոստոսի, էջ 1): Կարծում ենք, որ այս տվյալն իրականությանը չի համապատասխանում:

49 Մուր., նշվ. հոդվ., «Խորհրդային Ղարաբաղ», 1926, № 5, 31 հունվարի, էջ 4:

50 Մանավազ. Անգրագիտության վերացման խնդիրը, «Խորհրդային Ղարաբաղ», 1926, № 52, 31 դեկտեմբերի, էջ 3:

51 Դասատու, Ոչ ոք չի հետաքրքրվում, «Խորհրդային Ղարաբաղ», 1931, № 13, 18 փետրվարի, էջ 4:



Սր. Աստվածածին եկեղեցին հարավ-արևմուտքից մինչև նորոգությունը և դրանից հետո (լուս.՝ Ս. Գանիեյանի (ՀՃՈԻ), 2018 թ. և Ս. Ալվազյանի, 2020 թ.)

Լեոնային Ղարաբաղի Ինքնավար շրջանի գործկոմի՝ 1931 թ. օգոստոսի 24-ի որոշմամբ, ի թիվս այլ դպրոցների, 1931/32 ուստարուց սկսած, Ծակուռին և անցնելու էր յոթանյա պարտադիր կրթության⁵²:

Ըստ տեղում կատարած մեր հարցումների՝ 2001/02 ուստարում Ծակուռին դպրոց չուներ, և 7 աշակերտները սովորում էին Մարիամաձորի կրթօջախում:

52 «Խորհրդային Ղարաբաղ», 1931, № 63, 18 փետրվարի, էջ 4:

Սր. Աստվածածին եկեղեցի (Ծաղկավանք). ճարտարապետական ուշագրավ կոթողներից է գյուղի կենտրոնում գտնվող (39.569771, 46.984191; ծ.մ. 860 մ) եկեղեցին՝ կառուցված 1682 թ.: Այդ է վկայում արևմտյան շքամուտքից վեր՝ ճակատակալ քարին և եզրային խոյակներին փորագրված 17 տողանի արձանագրությունը.

Ես՝ Յ(ա)կ(ո)բ վ(ա)րդ(ա)ս(ե)տ, | աշ(ա)կ(ե)րտ մեծին Յե/սա(յ)եա վ(ա)րդ(ա)ս(ե)տին Կ(ա)րճ/ե-տ(ա)նց(ւ)ոյ, ի գի(ւ)ղաք(ա)ղ(ա)ք(ա)զ(ե)ղջէն ք(ա)ղ-



Սր. Աստվածածին եկեղեցու ճակատակալի արձանագրությունը (լուս. և գրչ.՝ Ս. Դանիելյանի, 2018 և 2025 թթ.)



Սր. Աստվածածին եկեղեցու եզրային խոյակների արձանագրությունը (լուս.՝ Ա. Հակոբյանի (ՀՃՌԲ) և Ս. Դանիելյանի, 2015 և 2018 թթ., գրչ.՝ Ս. Դանիելյանի, 2025 թ.)

լ(ա)րցի, յազգէն Թ՛լանկոց, տ(ե)սո(ւ)չ եւ առ(ա)ջ-
նո[րդ] | կ(ա)րգե(ա)լ ի հ(այ)ր(ա)յ(ե)տէն Աղվ(ա)-
նից | տ(ե)առն Եր(ե)միայի, ք(ա)նի մի գ(իւ)ղ(ո)-
րէից | Դուզայնոց ոչ թ(ո)ղ(ի)ն մեզ | քն(ա)կիլ ի
հ(այ)րենի աթ(ո)ռն մեր, | այլ որ(ո)նե(ա)լ շրջեցա
եւ ոչ գիտի առ(ա)ւ(ե)լ ք(ա)ն գա(յ)ս | եւ հ(ա)ճ(ե)ցա
քն(ա)կիլ աստ | եւ հ(ա)րդել զՅնդուսալը ի տ(ե)ղի
քն(ա)կուքե(ան) եւ սկիզբն ար(ա)րե(ա)լ շ(ի)ն(ե)ցի
եկ(ե)ղ(ե)ց(ի)ս մ(ի)նչ | ի կ(ա)թ(ո)ղ(ի)կէն յ(ի)շ(ա)-
տ(ա)կ հ(ո)զ(ո)յ իմ(ո)յ | եւ ծն(ո)ղ(ա)ց իմ(ո)ց հ(ո)րոյ
իմ(ո)յ Դ(ո)լվ(ա)թիալր(ի)ն եւ մ(ո)րն իմ(ո)յ Մ(ա)-
րի(ա)մին եւ դայե(ա)կ սնուցիչ ք(ե)ռն իմ(ո)յ Մ(ա)-
ռին, յ(ի)շ(ե)ց(ե)ք ի Զ(րիստո)ս: || Ող(ո)րմ(ո)ւ-
թ(ե)ան ամենակալին ա(ստուծո)յ || շին(ե)ց(ա)լ
ս(ուր)ք եկ(ե)ղէցիս ձեռ(ա)մբ Յ(ա)կուք [վարդապե-
տին], || թվին ՌՃԼԱ (1682):

Հրատ. **Ջալալեանց Ս.**, նշվ. աշխ., հ. Բ, էջ 262: **Բարխուսա-
րեանց Ս.**, Արցախ, Բագու, 1895, էջ 73: Տես նաև Դիվան հայ
վիճագրության, V (այսուհետ՝ ԴՎ, V), Երևան, 1982, էջ 172-
173: Արձանագրության ոչ ամբողջական տեքստը ֆրանսերեն
թարգմանությամբ տես **Thierry J. M.**, Églises et couvents du Ka-
rabagh, Antélias-Liban, 1971, p. 188.

Ծանոթ. վիճագիրն ընդօրինակել է նաև Խաչիկ վրդ. Դադ-
յանը (ՀԱԳ, ֆ. 319, ց. 1, գ. 107, ք. 24-25):

Ջալալյանցի և Դադյանի ընթերցումներում բացակայում է
«Ող(ո)րմ(ո)ւթ(ե)ան ամենակալին ա(ստուծո)յ» հատվածը:

Վիճագրում հիշատակված է Աղվանից կաթողիկոս Երեմիա
Բ Հասան-Ջալալյանցը (1676-1700):

Տարբերություն. Ջալալյանցի մոտ «հ(ա)րդել զՅնդուսալը»-ի
փոխարեն՝ «հորդել դուս», «Դ(ո)լվ(ա)թիալր(ի)ն եւ մ(ո)րն»-ի
փոխարեն՝ «Դոլվարի և մորն»: Բարխուստարյանցի մոտ՝ «Դ(ո)լ-

վ(ա)թիալր(ի)ն եւ մ(ո)րն»-ի փոխարեն՝ «Դալվարի սորան և մո-
րն», Խաչիկ վարդապետի մոտ՝ «Դոլվթիս. արնամայրն», իսկ
ԴՎ-ի հրատարակիչների մոտ՝ «Դալվարի և մորն»: Նրանց և
Բարխուստարյանցի մոտ՝ նաև «դայե(ա)կ սնուցիչ ք(ե)ռն իմ(ո)յ
Մ(ա)ռին, յ(ի)շ(ե)ց(ե)ք ի Զ(րիստո)ս: || Ող(ո)րմ(ո)ւթ(ե)ան ամե-
նակալին ա(ստուծո)յ»-ի փոխարեն՝ «դահեակ սնուցիչ երկու
քռն իմոյ Մառին, Յաշաքին ողորմութեան, աղաչեմ կենաց»:

Ծաղկավանքը հիշվում է 1841-1857⁵³, 1893-
1894⁵⁴, 1922⁵⁵ թթ. վավերագրերում:

Անշափ կարևոր է ԺԹ դ. կեսերին գյուղ այցելած
Սարգիս արքեպիսկոպոս Ջալալյանցի՝ եկեղեցու
նկարագրությունը. «Աստ է եկեղեցին, զոր կառույց
յանուն Աստուածամոր Յակովբ վարդապետ Մէլիք
Թանկեանց ՚ի թուին Հայոց ՌՃԼԱ-ին: Թեպետ փոքր
է շինուածս, բայց ըստ բաւականին շքեղ, կաթողիկէ
սորին մնայ դեռևս անկատար վասն արագահաս
վախճանի յիշեալ վարդապետին»⁵⁶:

53 ՀԱԳ, ֆ. 56, ց. 1, գ. 305, ք. 46; ց. 12, գ. 531-533, 538; ց. 18, գ. 542:

54 ՎՀԵՊ, գիրք ԺԹ, Հայ առաքելական եկեղեցու Արցախի
թեմը (1649-1917 թթ.), կազմ. **Գ. Ավագյան**, գլխ. խմբ.՝ **Ա. Վի-
րաբյան**, Երևան, 2017, էջ 330:

55 ՎՀԵՊ, գիրք Թ, էջ 759:

56 **Ջալալեանց Ս.**, նշվ. աշխ., հ. Բ, էջ 261: Նշենք, որ Սարգիս
արքեպիսկոպոսի՝ եկեղեցու շկամուցված գմբեթի տեղեկու-
թյունը հաստատվում է նաև նորագույնից առաջ տեղում
կատարված ուսումնասիրական աշխատանքի շնորհիվ: Վե-
րականգման նախագծի հեղինակ ճարտարապետ Մամվել
Ավագյանը նշում է, որ գմբեթի փոխարեն շինության կենտ-
րոնական մասը ծածկվել է թույլ կորության թաղով:



Սբ. Աստվածածինն եկեղեցին հյուսիսից (լուս.՝ Ս. Գանինյանի, 2018), ներքին տեսքը դեպի գմբեթ (լուս.՝ Բ. Քոթթոշյանի, 2011 թ.), դեպի արևելք և արևմուտք (լուս.՝ Ս. Գանինյանի, 2018) և հյուսիսային ավանդատան երկրորդ հարկի ներքին տեսքը դեպի արևմուտք (լուս.՝ Ա. Հակոբյանի, 2015)

Մակար Բարխուտարյանցն էլ Ծաղկավանքի մասին հաղորդում է հետևյալը. «...հռյակապ, կառուցեալ երկու սիների վրայ...: Դասից վերև ունեցած է կաթուղիկէ, բայց խոնարհած է: Երկի թէ վանք եղած է այս, յետոյ փոխած են եկեղեցու, որի երկարութիւնն է 15 մետր 25 սանթիմ, լայնութիւնն 12 մի մետր»⁵⁷:

Խորհրդային տարիներին եկեղեցու շենքը որպէս կոլտնտեսության պահեստ էր գործածվում:

57 **Բարխուտարյանց Մ.**, նշվ. աշխ., էջ 72-73: Օգտվելով Մակար Բարխուտարյանցի աշխատությունից՝ Ծաղկավանքի մասին տեղեկություններ են տալիս նաև **Համագասպ Ոսկյանը** (Արցախի վանքերը, Վիեննա, 1953, էջ 19) և **Մուքիաս Էփրիկյանը** (Պատկերագրող բնաշխարհիկ բառարան, Խ. Բ. Վենետիկ, 1907, էջ 230-231):

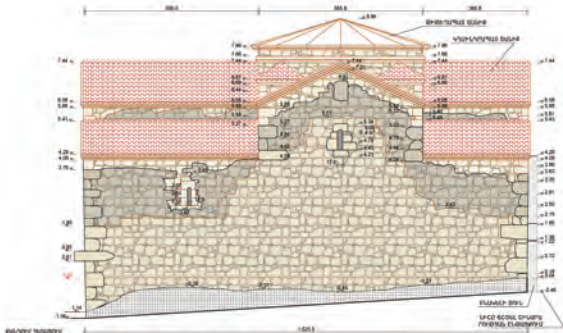
2010 թ.-ից Ծաղկավանքի նորոգության համար սկսվում է հանգանակություն: Ի դեպ, վերանորոգության գաղափարի հեղինակը գյուղի վերջին քահանա տեր Մելիքսեթ Տեր-Մարտիրոսյանցի թոռնուհին էր՝ Մոսկվայի Լոմոնոսովի անվան պետական համալսարանի համաշխարհային քաղաքականության ֆակուլտետի պրոֆեսոր, էթնոսոցիոլոգ Սվետլանա Տատունցը: 2015 թ. նախագիծը կազմում է ճարտարապետ Մամվել Այվազյանը: 2019 թ. մայիսին սկսվում է շինարարական աշխատանքների առաջին փուլը. ամրացվում են հիմքերը երկաթբետոնե գոտիով, ճաքերը ներարկվում են կրացեմենտային շաղախով, քանդվում, վերաշարվում են ճակատների քայքայված հատվածները, նորերով լրացվում բացակայող քարերը: Տանիքը, բացի



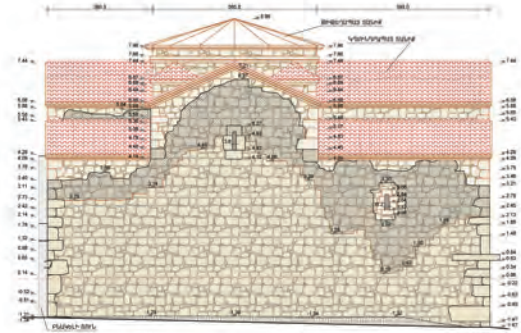
Սբ. Աստվածածին եկեղեցու հյուսիսային և հարավային նավերի մերքին տեսքը դեպի արևելք (լուս.՝ Ս. Դանիելյանի, 2018), ինչպես նաև մկրտության ավազանը և խորանի խորշերից մեկը (լուս.՝ Ա. Հակոբյանի, 2015 թ.)

Կենտրոնական գմբեթային հատվածից, կղմինդրապատվում է, իսկ նշյալ հատվածը՝ թիթեղապատվում փայտե հենքի վրա: Կազմվում են նաև եկեղե-

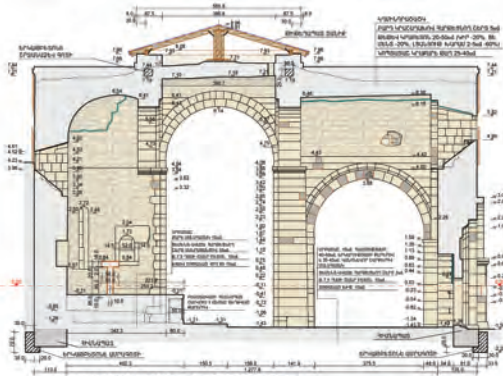
ցու վրա տեղադրվելիք պողպատե խաչի և կից զանգակատան նախագծերը: Ցավոք, աշխատանքներն ընդհատվում են 2020 թ. սեպտեմբերի 27-ին Ադրբե-



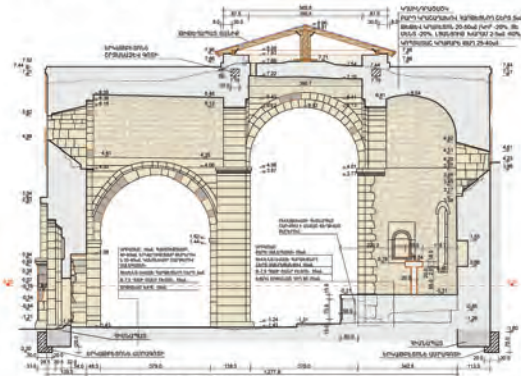
ՀԱՐԿԱԿԱՆ ԾԱԿԱՏ 1:50



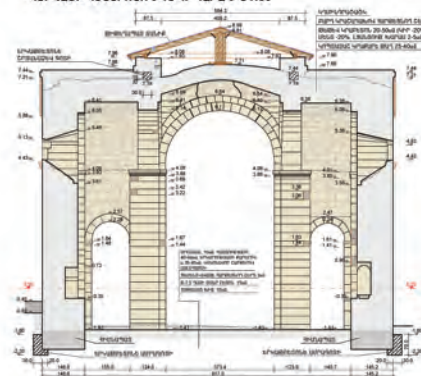
ՀՈՒՄԱՍԱՆԻ ԾԱԿԱՏ 1:50



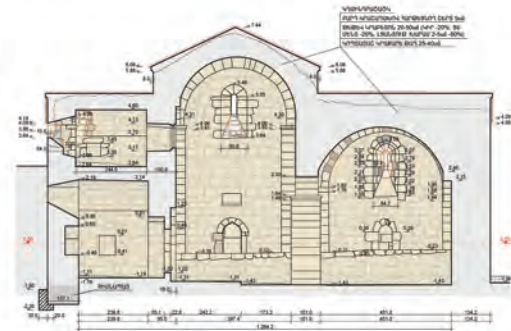
ԿՏՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆԻ ԴԵՊԻ ՀԱՐԿԱՆ 1:50



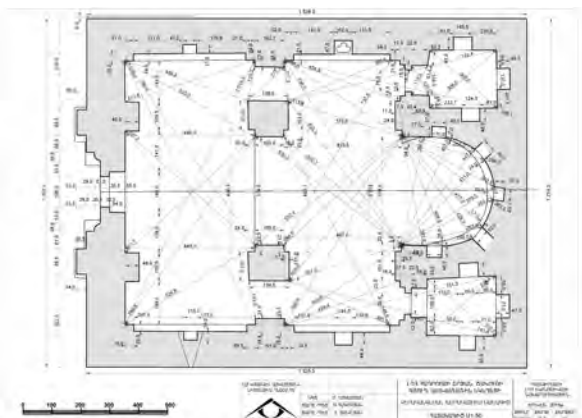
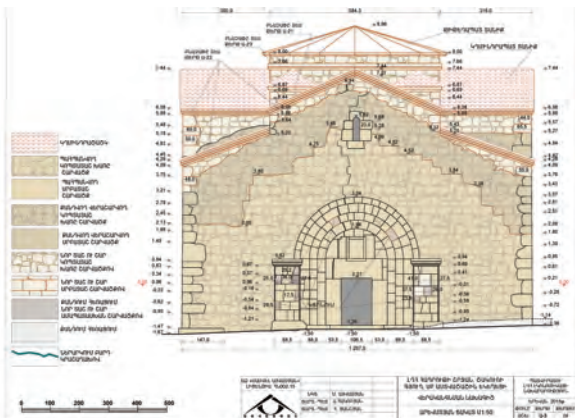
ԿՏՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆԻ ԴԵՊԻ ՀՈՒՄԱՍ 1:50



ԿՏՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆԻ ԴԵՊԻ ԱՐԵՎԱՏԻՔ 1:50



ԿՏՐԱԿԱՆ 3-3 ԴԵՊԻ ՀԱՐԿԱՆ 1:50



Հատվածներ Սք. Աստվածածին եկեղեցու վերականգման էսքիզային նախագծից (ինդ.՝ Ս. Այվալյան, 2015 թ.)

ջանի սանձագերծած 44-օրյա պատերազմի և գյուղի բռնազավթման հետևանքով:

Ինչպես ցույց է տալիս արքանյակային լուսակարը, 2023 թ. սեպտեմբերի 5-ին եկեղեցին տա-



Սր. Աստվածածին եկեղեցու հարավային պատից բացված լուսամտուի օձաքանդակը (լուս.՝ Ս. Գանիեյանի, 2018 թ.)



Խաչքար (ԺԲ-ԺԳ դդ.) Սր. Աստվածածին եկեղեցու որմին (լուս.՝ Ս. Այվազյանի, 2015 թ.)

կավին կանգուն էր. քանդված էր միայն արևելքից կից բնակելի տունը:

Հատկանշելի է, որ 2021 թ. մարտին Ծակուռի այցելած Ադրբեջանի նախագահ Իլհամ Ալիևը, ցուցելով եկեղեցու՝ 1682 թ. շինարարական արձանագրությունը, հայտարարում է, թե այն կեղծ է և փորագրվել է վերջին շրջանում՝ ուղիական եկեղեցին հայացնելու նպատակով⁵⁸: Ի հետևումն նախագահի խոսքերի՝ 2022 փետրվարին Ադրբեջանի մշակույթի նախարար Անար Զերիմովն էլ հավելում է, որ «ալբանական կրոնական տաճարների վրա հայերի կողմից գրված և հորինված հետքերը» հեռացնելու համար կազմվել է մասնագիտական խումբ⁵⁹: Ասվածը ևս մեկ անգամ հաստատում է այն փաստը, որ հայատյացությունն ու թշնամանքն Ադրբեջանում սերմանվում են պետական բարձր մակարդակով՝ հող ստեղծելով բռնագավթված տարածքներում հայկական մշակութային ժառանգությունը յուրացնելու, այլափոխելու կամ իսպառ անհետացնելու համար:

Ճարտարապետություն. եկեղեցին եռանավ գմբեթավոր բազիլիկ է (արտաքին չափերն են՝ 15,25 x 12,10 մ): Խաչածև, քառալանջ ծածկի ներքո առնված կիսաշրջան թաղերը ներքուստ պահում են T-աձև գույգ որմնամույթերին հանգչող թաղակիր կամարները: Կիսաբլուրակ եզրագծով ավագ

խորանի երկու կողմերում ուղղանկյուն հատակագծով կրկնահարկ ավանդատներն են: Գեղազարդ և շքեղ կամարակապ շքամուտքը բացված է արևմտյան ճակատից: Կառուցված է կոպտատաշ քարով՝ կրաշաղախի համադրությամբ: Սրբատաշ քարով են շեշտված շքամուտքը, լուսամուտները, սյուները, թաղակիր կամարները և խորշերի եզրակալները: Հարավային պատին բացված լուսամուտի մոտ առկա է օձաքանդակ⁶⁰, որը թերևս խորհրդանշում է եկեղեցու պահպանմին:

Եկեղեցու որմերին, շինարարական արձանագրությունից գատ, առկա են նաև հիշատակագրություններ և ԺԷ դարի խաչքարեր, այդ թվում՝ արձանագիր: Ահա դրանք.

Արձանագրություն. եկեղեցու հարավային ավանդատան առաջին հարկի արևելյան լուսամտից վեր՝ արտաքուստ, փորագիր, 1 տող.

Յիշատակ է Ս(ուր)ք խորանս տ(ե)ր Ղ(ա)զ(ա)րին:

Հրատ. առաջին անգամ:
Ծանոթ. ժամանակը՝ ԺԷ դ.:

58 **Kortoshian R.**, The Endangered Christian Armenain Heritage of Artsakh, Yerevan, 2022, p. 21. **Քոթոշյան Բ.**, Արցախ. վտանգված ժառանգություն, Երևան, 2023, էջ 11:

59 <https://report.az/en/cultural-policy/working-group-set-up-to-restore-armenianized-temples-of-ancient-albania>

60 Օձաքանդակի մասին հետաքրքիր է հետևյալ պատմւրը, որը մեզ է հասել Սարգիս արք. Ջալալյանցի շնորհիվ. «Ի մեջ հարևան լուսամտի շինեալ կայ օձաձև արձան, որոյ վասն պատմեն ծերունիք, թէ սրտմտեալ երբեմն ճարտարապետի սորա 'ի վերայ աշակերտի միոյ բարկութեամբ ասէ. «՛ի օձէ հարկանիցիս դոս» և ըստ դիպումոյն 'ի նմին իսկ ատոր 'ի բառնալ աշակերտի նորա զքար 'իսածանէ զնա օձն, յորմէ թունաորեալ մեռանի, վասն որոյ 'ի նշան արագահաս բանից զղջացեալ աշակերտին խնդրէ 'ի նմանէ տալ քանդակել զօձաձև քար 'ի յիշատակ մշտնջենատր և 'ի խրատ ամենայն ստահակ աշակերտաց» (**Ջալալյանց Ս.**, նշվ. աշխ., հ. Բ, էջ 261-262):



ԾԷ դ. արձանագրությունը (լուս.՝ Ս. Այվազյանի, 2019 թ.)

Ի դեպ, հիշատակագրությունը գտնվում էր եկեղեցուն հետագայում արևելքից կցված տան ծածկի տակ:

Խաչքար. եղել է եկեղեցու մուտ.

Թի ՈՒՆԷ (1198):

Հրատ. Բարխուտարեանց Ս., նշվ. աշխ., էջ 73: Տե՛ս նաև ԳԿՎ, V, էջ 172: Thierry J. M., նշվ. աշխ., էջ 188:

Խաչքար. Ծաղկավանքի եկեղեցու որմին, արձանագրությունը՝ 3 սող.

Խաչս / Գալազլին:

Հրատ. առաջին անգամ:



Խաչքար (լուս.՝ Ա. Հակոբյանի, 2015 թ., գրչ.՝ Ս. Գանիեյանի, 2025 թ.)

Խաչքար. Ծաղկավանքի եկեղեցու որմին, արձանագրությունը՝ 4 սող.

Խաչս / Բիկիխ/ան/այ:

Հրատ. առաջին անգամ:



Խաչքար (լուս.՝ Ա. Հակոբյանի, 2015 թ., գրչ.՝ Ս. Գանիեյանի, 2025 թ.)

Խաչքար. Ծաղկավանքի եկեղեցու որմին, արձանագրությունը՝ 3 սող.

Խաչս Ալ/սն/ին:

Հրատ. առաջին անգամ:



Խաչքար (լուս.՝ Ա. Հակոբյանի, 2015 թ., գրչ.՝ Ս. Գանիեյանի, 2025 թ.)

Արձանագրություն. Ծաղկավանքի եկեղեցու արևելյան ճակատին՝ լուսամտի երկու կողմերում՝ ներկագիր.

1942 թ.:

Հրատ. առաջին անգամ:



1942 թ. արձանագրությունը (լուս.՝ Ա. Հակոբյանի, 2015 թ.)

Հավելենք, որ շինարարական աշխատանքների ընթացքում՝ 2019 թ., եկեղեցու հարավարևելյան կողմում հայտնաբերվում է առանձին շինության պատկանած կիսաշրջան կամարաձև ճակատակալ քար, որի վրա փորագրված արձանագրության մեջ նշված Սք. Պետրոս եկեղեցու անունը վկայում է տարածքում երկրորդ եկեղեցու առկայության մասին:

Ղազարին, թվ(ին) Ռ-ՅԺ (1861), | եւ Սղեփան(ին), որ է որդին: | Այս է դուս Ս(ուր)ք Պէտրոսին:



1861 թ. արձանագրությունը (լուս.՝ Ս. Այվազյանի, 2019 թ.)

Քահանա. Ծակուռին, լինելով փոքր գյուղ, իր սեփական քահանան չի ունեցել. հիմնականում սպասավորել են մոտակա գյուղերի հոգևոր հովիվները: ԺԹ-Ի դարերի ընթացքում պաշտոնավարած քահանաներից հայտնի են ներքոնշյալները.

Մելիքսեթ Տեր-Հարությունյան Մովսես-Վարդանյանց. 1817 թ. մարտի 9-ին Գանձասարի վանքում քահանա է ձեռնադրվում Հակակու, Թաղուտ⁶¹, Մահմեդաձոր և Ծակուռի գյուղերի համար⁶²: Տեր Մելիքսեթը քահանայագործում է մինչև կյանքի վերջը (1846 թ.)⁶³:

Բաղդասար Աստվածատրյան Տեր-Մարտիրոսյանց. հիշվում է 1834-1857 թթ.: Ծնվել է 1804 թ., սովորել Սբ. Ղևոնդյաց վանքում՝ Գալուստ վարդապետի մոտ: Քահանա է ձեռնադրվել 1834 թ. մարտի 31-ին Գանձասարի վանքում⁶⁴:

1851 թ. վերջերին շարունակում էր քահանայագործել Ծակուռի, Մահմեդաձոր, Ջրակույս և Հողեր գյուղերում⁶⁵: Ցավոք, տեր Բաղդասարի մահվան ստույգ տարեթիվը հայտնի չէ, սակայն 1870 թ., ըստ վավերագրերից մեկի, արդեն վախճանված էր⁶⁶:

Գրիգոր Տեր-Բաղդասարյան Տեր-Մարտիրոսյանց. տեր Բաղդասարի որդին էր (ծնվ. 1830 թ.): Քահանայագործում է ձեռնադրումից՝ 1870 թ. օգոստոսի 25-ից մինչև 1912 թ.⁶⁷:

1888 թ. տեր Գրիգորը հիշատակվում է «Արարատ» ամսագրի բաժանորդների թվում⁶⁸:

Մելիքսեթ Տեր-Գրիգորյան Տեր-Մարտիրոսյանց. տեր Գրիգորի որդին էր: 1905 թ. քահանա է նշանակվում Ջրակույս գյուղի համար⁶⁹ (ամենայն հավանականությամբ, հովվելու էր նաև Ծակուռի, Մահմեդաձոր և Հողեր գյուղերում): 1912 թ. հիշվում է որպես Դիզակի Բ մասի (Ծակուռի կենտրոնատեղիով) 19 գյուղերի գործակալ⁷⁰:

1922 թ., առանց անունը նշելու, հիշվում է Ծակուռիում հովվող մի քահանա⁷¹: Ըստ ամենայնի, խոսքը Մելիքսեթ Տեր-Մարտիրոսյանցի մասին է,

61 ՀԱԴ, ֆ. 56, ց. 12, գ. 531, 532:
62 **Թօփճեան Յակոբ**, Ցուցակ ժողովածուաց Դաղեան Խաչիկ վարդապետի, մասն Բ, Վաղարշապատ, 1900, էջ 21, 23:
63 Ամփոփվել է Հակակու գյուղի գերեզմանոցում (տապանագիրը տես **Աբրահամյան Է.**, Հակակու, «Վարձք», 2024, № 19, էջ 28):
64 ՀԱԴ, ֆ. 56, ց. 12, գ. 531-533, 538; ց. 18, գ. 542:
65 ՎՀԵՊ, գիրք Թ, էջ 207:
66 ՀԱԴ, ֆ. 56, ց. 1, գ. 8889, ք. 157 շրջ.-158:
67 Նշվ. գործը, ք. 157 շրջ.-158; գ. 11608, ք. 360 շրջ.; ց. 18, գ. 764, ք. 260-261: Ֆ. 57, ց. 3, գ. 44, ք. 79-80:
68 «Արարատ», 1888, ԺԲ, էջ 807:
69 «Արարատ», 1905, Է-Ը, էջ 593:
70 **Ջալեն վարդապետ**, Համառօտ տեղեկագիր Ղարաբաղի թեմի հայ ազգաբնակիչների, «Ղարաբաղ», 1912, № 42, 7 յունիսի, էջ 3:
71 ՀԱԴ, ֆ. 57, ց. 3, գ. 492, ք. 1-2:

քանի որ վերջինս, որպես գյուղի վերջին քահանա, հիշատակվում է նաև 1925 թ.⁷²:

Աղբյուր. Ծակուռիում են գտնվում Ակնեն, Ներսես, Թեղուն, Կյափունց⁷³ և Ներքի աղբյուրները:

Նշյալներից արձանագրություն ունի Ներքի աղբյուրը.

Այս աղբյուրս յիշատակ է Հովակիմ բեկ | Մեծլում բեկ Չոր/արեանց(ի), 1865:

Հրատ. **Կարապետյան Ս.**, Հայկական աղբյուրներ, Երևան, 2023, էջ 44:

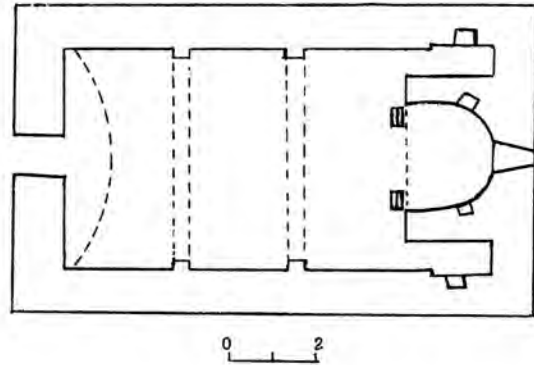


Ներքի աղբյուրը և արձանագրությունը (լուս.՝ Ս. Կարապետյանի, 2002 թ.)

Գյուղի աղբյուրներից մեկի շարվածքում էլ վերօգտագործված է ԺԷ դարին բնորոշ մի խաչքար:



72 **Կուրյեթ**, Տերտերները անցել են հալալ աշխատանքի, «Խորհրդային Ղարաբաղ», 1925, № 35, 4 հոկտեմբերի, էջ 5:
73 **Քալայան Վ.**, նշվ. աշխ., էջ 213: Տես նաև **Ղահրամանյան Հ.**, Տեղեկատու Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության վարչատարածքային միավորների սոցիալ-տնտեսական բնագրերի, Երևան, 2015, էջ 119:



Աղբյուրը և խաչքարը (լուս.՝ Բ. Քոթոբյանի, 2011 թ., գրչ.՝ Մ. Գանիեյանի, 2025 թ.)

Պտկաթաղի եկեղեցու հատակագիծը (չափ.՝ Շ. Սկրտչյանի)

Խաչքար. աղբյուրի որմին, արձանագրությունը՝ 3 տող.

Խաչս / Գուգալին:

Հրատ. առաջին անգամ:

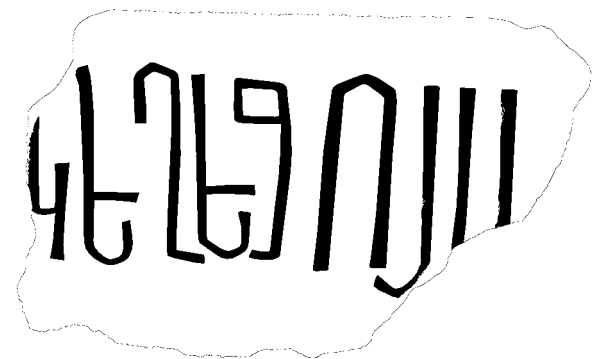
Պտկաթաղ գյուղատեղի. գտնվում է Ծակուտից 1,1 կմ հյուսիս-արևմուտք: 1575 թ. գյուղը հիշվում է գրիչ Պետրոս արեղայի կողմից Գտչավանքում ստեղծված ձեռագիր Մաշտոցի հիշատակարանում. «Ի դառն եւ ի չար ժամանակի, ի դանութեան շահ Թահմազին՝ ի երկիրս Գիգակ՝ ի գեղս Պայկայթաղ...»⁷⁴: ԺԺ դարի վերջերին Պտկաթաղում դեռևս բնակվում էր մի քանի տուն հայ⁷⁵:



Պտկաթաղ գյուղատեղիի տարածքում առ 2023 թ. պահպանվում էր կիսավեր եկեղեցին (39.577000, 46.976758)⁷⁶, որի կառուցման ստույգ ժամանակաշրջանը հայտնի չէ: Սակայն պատմաբան Շահեն Սկրտչյանը, հենվելով իր կողմից ընդօրինակված, սակայն չհրատարակված շինարարական արձանագրության վրա, կառուցման տարեթիվը նշում է 1670⁷⁷: Ցավոք, 2018 թ. արձանագրությունից պահպանվել էր միայն մեկ փոքր բեկոր.

...[ե]կեղեցոյս...:

Հրատ. առաջին անգամ:



Պտկաթաղի եկեղեցու շինարարական արձանագրության բեկորը (լուս. և գրչ.՝ Մ. Գանիեյանի, 2018 և 2025 թթ.)

Եկեղեցին միանավ թաղածածկ հորինվածքով փոքր կառույց է, որի ծածկը հենվում է գույգ որմնասյուների վրա բարձրացող կամարների վրա: Արևելյան կողմում կիսաշրջան եզրագծով խորանն է, որի երկու կողմերում առկա է ուղղանկյուն հատակագծով մեկական ավանդատուն: Լուսավորվում է արևելյան (3) և արևմտյան (1) ճակատներից բացված դեպի ներս լայնացող լուսամուտներով: Միակ մուտքը բացված է արևմտյան ճակատից: Կառուց-

ված է անմշակ և կոպտատաշ քարով՝ կրաշաղախի համադրությամբ: Սրբատաշ շարվածք ունեն միայն որմնասյուներն ու թաղակիր կամարները:

2018 թ. եկեղեցին կիսավեր էր. ծածկը գոյություն չուներ, մուտքի և որմերի անկյունային հատվածները տեղ-տեղ քանդված էին:

2023 թ. արբանյակային լուսանկարով Պտկաթաղի եկեղեցին տակավին նույն վիճակում էր:

74 Ցուցակ ձեռագրաց Մաշտոցի անվան Մատենադարանի, հ. Բ, կազմ.՝ Օ. Եզանյան, Ա. Ջեյրունցյան, Փ. Անթաբյան, Երևան, 1970, էջ 404, № 6834: Տե՛ս նաև Սինասյան Թ., Արցախի գոյության կենտրոնները, Երևան, 2015, էջ 41:

75 Բարխուտարեանց Մ., նշվ. աշխ., էջ 72, ծմբ. 1:

76 Եկեղեցու մասին տե՛ս Հարությունյան Վ., Հայկական ճարտարապետության պատմություն, Երևան, 1992, էջ 402:

77 Սկրտչյան Շ., Լեռնային Գարաթաղի պատմաճարտարապետական հուշարձանները, Երևան, 1985, էջ 119:

Եկեղեցու որմերին պահպանվել է ԺԺ դարին բնորոշ երկու խաչքար.

Խաչս / Պա|հա(պան) Հ|ոյ|ին:

Հրատ. Սկրտչյան Շ., նշվ. աշխ., էջ 119:

Տարբերբցում. հրատարակչի մոտ «Պա|հա(պան) Հ|ոյ|ին»-ի փոխարեն՝ «Խաչս ... Հալոյի»:



Պտկաթաղի եկեղեցին հարավ-արևմուտքից, հյուսիս-արևմուտքից, ներքին տեսքը դեպի արևելք և արևմուտք (լուս.՝ Ս. Դանիելյանի, 2018 թ.)

[Խ]աչս | Թաղ(ե)ոս|ին:

Հրատ. Սկրաչյան Շ., նույն տեղում:

2018 թ. եկեղեցու մոտ դեռևս պահպանվում էր գերեզմանոցի մնացորդը. տեղում առկա էին ուղղանկյուն բարձր տապանաքարեր (հիմնականում հողածածկ էին. նկատելի էին զարդերի և խաչաքանդակների վերին և շատ փոքր հատվածները), քանդակազարդ անարձանագիր մեկ տապանաքար և խաչքարի բեկոր:



Պտկաթաղի խաչքարերը (լուս. և գրչ.՝ Ս. Դանիելյանի, 2018 և 2025 թթ.)

Պտկաթաղի գերեզմանոցը, խաչքարի բեկոր և տապանաքար (լուս.՝ Ս. Դանիելյանի, 2018 թ.)

ՇՆՈՐՀԼԿԼՈՒԹՅՈՒՆ ԵՆՔ ՀԼՅՏՆՈՒՄ

○ ՆՅՈՒԹԼԿԸ ԼՏԿԵՐՈՒԹՅԱՆ ՀԼՍԸՐ

- «Գալուստ Գյուլբենկյան» հիմնարկությանը
- «Յ. Յոզևանյան» ընտանեկան հիմնադրամին
- ԶՃՈՒ հիմնադրամի հոգաբարձուների խորհրդի անդամ Մարգրիտ Յախնազարյանին
- ԶՃՈՒ հիմնադրամի գիտական խորհրդի անդամ Յոզևան Սիմոնյանին

○ ՏԵԽՆԻԿԸՆՈՎ ԼՂԼՀՈՎԵԼՈՒ ՀԼՍԸՐ

- «Save Armenian Monuments» կազմակերպությանը
- «Գորոսցուհի Յայաստանը» բարեգործական կազմակերպությանը
- ԶՃՈՒ հիմնադրամի բարեկամ Վահագն Նազարյանին

○ ԼՈՒՍԱՆԿԱՐՆԵՐԻ ՀԼՎԱՔԸՇՈՒ ՆՎԻՐԵԼՈՒ ՀԼՍԸՐ

- Չավեն Սարգսյանի ընտանիքին
- Գարություն Խաչատրյանին
- Միհրան Ղազարյանին
- Ժան-Կլոդ և Շանթել Գոթելիեններին
- Սամվել Այվազյանին
- Լեռնիկ Գովհաննիսյանին

○ ՀԼՁՎԱԳՅՈՒՏ ԳՐԲԵՐ ՆՎԻՐԵԼՈՒ ՀԼՍԸՐ

- Ժիրայր Քոչարյանին
- Յոզևան Սիմոնյանին



ՏՊԱԳՐՈՒԹՅԱՆ
ԳՈՎԱՆԱԿՈՒ
ԳԳ ԿԳՄՍ
ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

ՆԱԽԱԳՐՈՍԱՐԱԿՉԱԿԱՆ
ԱՇԽԱՏԱՆՔՆԵՐԻ
ԳՈՎԱՆԱԿՈՒՆԵՐ

RAA-USA

և

Գ. ԳՈՎԱՆՑԱՆ
ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ ԳՈՒՄԱԴՐԱՄԱՆ



ԳՆՅԱԿԱՆ
ՏԱՐՏԱՐԱԿԵՏՈՒԹՅՈՒՆ
ՈՒՍՈՒՄՆԱԿՈՒԴՂ ԳՈՒՄԱԴՐԱՄ
RESEARCH ON ARMENIAN
ARCHITECTURE

ԵՐԵՎԱՆ - YEREVAN
2025

ISSN 1829-2003



9 771829 200001

